

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

**Gözübüyükzâde'nin Duḥâ Sûresi Tefsirinin Transkripsiyonlu
Metni ve Değerlendirmesi**

Transcriptional Text and General Evaluation of Gozubyukzade's al-Tafsir of Surah al-Duḥâ

Nurullah DENİZER

Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Associate professor, Usak University, Faculty of Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Uşak, Turkey

nurullah.denizer@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4731-6585>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 09/02/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/04/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2022

Atıf / Citation: Denizer, Nurullah. "Gözübüyükzâde'nin Duḥâ Tefsiri Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirmesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 172-195.

<https://doi.org/10.31121/tader.1070871>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Yaklaşık on dört asırlık süreç boyunca Kur'ân'ın anlaşılması ve Kur'ân'dan anlaşılmanın insanlara aktarılması için sürdürülen tefsir faaliyetleri İslam'ın yayılması ile birlikte farklı coğrafyalarda da icra edilmeye başlanmıştır. Tabiidir ki her bir zaman diliminde ve her bir coğrafyada Kur'ân'ın anlaşılması üzerine yapılan çalışmalar kendi dönemi ve şartları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle ortaya konulan her eser, olduğu bağlamın izlerini taşımakta ve yansıtmaktadır. Dolayısıyla geçmiş dönemlerde yapılan tefsir çalışmaları da o dönemin insanının Kur'ân'ı hangi güncel problemleri merkeze alarak ve hangi usûller çerçevesinde anladığını tespit etmeye imkân vermesi açısından önem arz etmektedir. İslam tarihinin neredeyse yarısına tekabül eden bir dönem boyunca müslümanların dünya üzerindeki en büyük gücünü temsil eden Osmanlı Devleti döneminde yapılan ilmi çalışmalar son derece önemlidir. Zira Osmanlı Devleti'nin bu gücü sadece siyâsî ve askerî unsurlara değil aynı zamanda ilmî faaliyetlere dayanmaktadır. Osmanlı döneminde yapılan ilmî faaliyetlerin özgün eserler üretmediği, bu dönemde daha çok şerh, haşiye ve haşiyeye haşiye türünde çalışmalar yapıldığı şeklinde bazı önyargılar bulunsa da şerh ve hâşiyeler de müelliflerinin kendi yaklaşımlarını yansıtmaları bakımından kendilerine has bir özgünlük barındırmaktadır. Bu nedenle gerek telif eser gerekse şerh veya hâşiye olsun kaleme alınan her eser farklı oranlarda da olsa özgündür ve değerlidir. Yaklaşık altı asırlık Osmanlı döneminde tefsir ilmine dair de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların kimisi şöhrret bularak yaygın bir şekilde okunup okutulmuş ve üzerlerine çeşitli çalışmalar yapılmışken kimisi de kütüphanelerde ve bazı özel koleksiyonlarda gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Bu çalışmada 18. yüzyılın son, 19. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Osmanlı âlimi ve müderrisi Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi'nin (ö. 1253/1838) hayatı ve eserlerine yer verildikten sonra *Đuĥâ* Tefsiri adlı eserinin yazma nüshasının latin harflerine aktarımı yapılacak ve sonuç bölümünde eserle ilgili değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, *Duhâ* Sûresi, Çeviri Yazı.

Abstract

The tafsir activities, which have been carried out for the understanding of the Qur'an and for the transfer of what is understood from the Qur'an, to people throughout the period of about fourteen centuries, have begun to be performed in different geographies with the spread of Islam. Of course, the studies on the understanding of the Qur'an in each time period and in each geography were carried out within the framework of its own period and conditions. For this reason, every piece of work produced carries and reflects the traces of the context in which it was created. Therefore, the tafsir studies carried out in the past periods are also important in terms of allowing the people of that period to determine which current problems and within the framework of which methods they understood the Qur'an. The scholarly activities carried out during the Ottoman Empire period, which represented the greatest power of Muslims in the world during a period that corresponds to almost half of the history of Islam, are extremely important. Because this power of the Ottoman Empire is based not only on political and military elements, but also on scientific activities. There are some prejudices that scholarly activities in the Ottoman period could not produce original works, and that more sharh, hâshiye and hâshiye's hâshiye were made in this period. However, the sharhs and hâshiyes also have their own uniqueness in terms of reflecting their authors' own approaches. For this reason, every work written, whether it is a copyrighted work or sharh or hâshiye, is more or less original and valuable. In the Ottoman period of about six centuries, many studies were conducted on the science of tafsir. While some of them found fame and were widely read and studied and various studies were made on them, some of them are waiting to be unearthed in libraries and some private collections. In this study, after the life and works of Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi (d. 1253/1838), an Ottoman scholar and mudarris who lived in the last half of the 18th century and the first half of the 19th century, will be transferred to the Latin letters of the manuscript of his work *Đuĥâ* Tefsiri. In the conclusion part, evaluations about the work will be made.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Gozubuyukzâde İbrâhim Efendi, Surah al-Duhâ, Transcription.

Giriş

Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik olarak yapılan çalışmaların tarihi vahyin indirildiği döneme dek uzanmaktadır. Bu dönemde âyetlerin yazılı olduğu malzemelerin üzerine alınan birkaç kelimelik kısa notlar, tefsir faaliyetinin yazılı haldeki ilk örneklerini oluşturmaktadır. Hemen sonraki dönemden itibaren Kur'ân ilimlerine dair yazılan küçük hacimli risaleler, İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarına dair kaleme alınan eserlerin içerisinde yer verilen âyet yorumları ve gerek âyet, sûre yahut konu eksenli gerekse baştan sona tüm Kur'ân'ı muhtevî olarak yapılan müstakil tefsir çalışmaları gün geçtikçe çoğalmış ve bunun neticesinde günümüze muazzam bir tefsir külliyatı ulaşmıştır.

Yaklaşık on dört asırlık süreç boyunca Kur'ân'ın anlaşılması ve Kur'ân'dan anlaşılmanın insanlara aktarılması için sürdürülen tefsir faaliyetleri İslam'ın yayılması ile birlikte farklı coğrafyalarda da icra edilmeye başlanmıştır. Tabiidir ki her bir zaman diliminde ve her bir coğrafyada Kur'ân'ın anlaşılması üzerine yapılan çalışmalar kendi dönemi ve şartları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla geçmiş dönemlerde yapılan tefsir çalışmaları, o dönemin insanının Kur'ân'ı hangi güncel problemleri merkeze alarak ve hangi usûller çerçevesinde anladığını tespit etmeye imkân vermesi açısından önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti, İslam tarihinin neredeyse yarısına tekabül eden bir dönem boyunca müslümanların dünya üzerindeki en büyük gücünü temsil etmiştir. Elbette ki bu gücün nedeni sadece siyâsî ve askerî unsurlar değil aynı zamanda ilmî faaliyetlerdir. Yaklaşık altı asırlık Osmanlı döneminde tefsir ilmine dair de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların kimisi şöhret bularak yaygın bir şekilde okunup okutulmuş ve üzerlerine çeşitli çalışmalar yapılmışken kimisi de kütüphanelerde ve bazı özel koleksiyonlarda gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir.

Osmanlı dönemi tefsir çalışmalarında özgün eserler üretilmediği, bu dönemde tefsirle ilgili olarak daha çok şerh, haşiye ve haşiyeye haşiye türünde çalışmalar yapıldığı şeklindeki önyargılar yersizdir.¹ Zira bu dönemde Molla Gürânî (ö. 893/1488), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) gibi âlimler tarafından telif edilmiş önemli tefsirler bulunması bir yana önceki tefsirler üzerine yapılan şerh ve hâşiyeler de müelliflerinin kendi yaklaşımlarını yansıtmaları bakımından kendilerine has bir özgünlük barındırmaktadır. Bu nedenle gerek telif eser gerekse şerh veya hâşiye olsun kaleme alınan her eser farklı oranlarda da olsa özgündür ve değerlidir.

Bu çalışmada 18. yüzyılın son, 19. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Osmanlı âlimi ve müderrisi Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi'nin (ö. 1253/1838) hayatı ve eserlerine yer verildikten sonra kendisinin kaleme aldığı *Đuĥâ* sûresi tefsîrinin yazma nüshasının latin harflerine aktarımı yapılacak ve sonuç bölümünde eserle ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Araştırmanın Yöntemi

Nitel bir çalışma özelliği taşıyan bu araştırma doküman analizi yöntemiyle hazırlanmıştır. Çalışmaya esas olan kaynak eser, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'nin yazma *Đuĥâ*

¹ Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 13.

sûresi tefsîridir. Eserin esas alınan nüshası, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 1270372 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan ve müellifin çeşitli alanlardaki eserlerinin bir araya toplandığı *Mecmû'atü'r-Resâil* adlı eserin 17b-21a varakları arasında yer alan *Đuĥâ Tefsîri* bölümüdür. Bu nüsha (a nüshası), Süleymaniye Kütüphanesi, Osman Huldî 11 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan (b nüshası) ve yine Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 1270239 demirbaş numarası ile kayıtlı olan (c nüshası) iki nüsha ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Kayıtlarda eserin Kitabhane-i Umûmî-yi Hz. Ayetullah Necefî Maraşî Kütüphanesi (Kum-İran) Türkçe Yazmaları bölümünde 1490/3 ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Mecâmî Talat 744 demirbaş numaraları ile kayıtlı nüshaları da bulunmaktadır.² Esas nüsha olarak a nüshasının tercih edilme sebebi, metnin sonunda telif yerinin ve tarihinin belirtilmesi, zikredilen telif tarihinin müellifin hayatta olduğu bir tarihi ve zikredilen telif yerinin de müellifin memleketi olan Kayseri'yi göstermesidir. b nüshasında bu bilgiler bulunmamaktadır. *Đuĥâ Tefsîri li-Gözübüyükzâde* başlıklı c nüshasının ise sonunda zikredilen tarih itibarıyla müellifin vefatından sonra başka bir nüshadan istinsâh edildiği anlaşılmaktadır. Esas alınan a nüshasında eserin herhangi bir başlığı bulunmaması sebebiyle makale başlığında eser, "Gözübüyükzâde'nin Đuĥâ Sûresi Tefsîri" olarak isimlendirilmiştir. Marmara Üniversitesi Kütüphanesi'nde RE13358 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan ve Gözübüyükzâde'ye nisbet edilen *Tercüme-i Sûre-i Đuĥâ* isimli matbu bir eser bulunsa da bu eserin muhtevası, esas aldığımız yazma nüshanın son derece kısaltılmış bir özetinden ibaret olduğu için çeviri yazıda dikkate alınmamıştır.

2. Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Kayseri'nin Hacı Kılınç mahallesinde 1160/1747 yılında Muîd Efendizâde Behcet Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen İbrahim Efendi ilk eğitimini memleketinde yaptıktan sonra bugün Konya sınırları içerisinde kalan Hâdim'e giderek dönemin meşhur âlimlerinden Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) medresesinde önce Hâdimî'nin kendisinden, onun vefatından sonra ise Hâdimî'nin talebesi ve halîfesi olan Büyük Hüseyin Efendi'den aklî ve naklî ilimler tahsil edip icâzet aldıktan sonra memleketi Kayseri'ye dönerek dil, mantık ve dînî ilimler alanlarında eğitim vermeye başlamıştır. İbrahim Efendi ilerleyen yıllarda Kayseri'de yeni bir medrese kurmuş, ince meseleleri çözme hususundaki becerisi, ileri görüşlülüğü ve sahip olduğu nüfûz nedeniyle talebeleri tarafından kendisine 'Gözübüyük' lakabı takılmış ve sonraki dönemlerde bu lakap ile anılır olmuştur.

Medresesinde yürüttüğü başarılı eğitim faaliyetleri, samimiyeti, dürüstlüğü ve hayatı boyunca sürekli içerisinde yer aldığı hayır işleri ile Kayseri halkının sevgi ve takdirini kazanan Gözübüyükzâde yaklaşık elli yıl kendi adı ile şöhret bulan medresesinde başmüdürlük yaparak aralarında kıymetli âlimlerin de bulunduğu beş yüzden fazla öğrenciye icâzet vermiştir.

Osmanlı padişahlarından yedisinin dönemini idrâk eden Gözübüyükzâde uzun ömürü boyunca siyasetten uzak durmuş, II. Mahmûd tarafından kendisine teklif edilen şeyhülislamlık görevini, yaşının ilerlemiş olmasını sebep göstererek kabul etmemiştir. Gözübüyük-

² İlhamî Günay, *Başlangıcından Günümüze Kur'an'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 176.

zâde 18 Şevval 1253/15 Ocak 1838 tarihinde Kayseri'de vefat etmiş ve doğmuş olduğu mahalledeki aile kabristanına defnedilmiştir. Kurmuş olduğu medrese, kendi ailesinden olan müderrislerin yönetiminde yaklaşık yüz otuz dört yıl faaliyet göstermiş ve 1924 yılında çıkarılan tevhîd-i tedrîsât kanunu ile kapatılmıştır.³

Gözübüyükzâde, Arap dili, mantık, kelâm ve tefsir gibi konularda büyük çoğunluğu ders kitabı mahiyetinde olan Arapça ve Türkçe elliden fazla eser kaleme almıştır. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır:

1- *Mecmû'atü'l-Đavâ'id*. Otuz kadar Arapça risâleden oluşmaktadır. Eser daha sonra müellifin *Zübdetü'l-Đavâ'idü'l-vad'iyye* adlı bir risâlesi daha ilâve edilerek *Mecmû'atü'r-resâ'il* başlığıyla ikinci defa yayımlanmıştır.

2- *Risâle fi Đakkü'l-istisnâ*. Arapça'da istisna konusuna dair iki sayfalık bir risâledir.

3- *Takrîrât 'alâ Risâleti'l-isti'âre ve şerĐibâ*. Ebü'l-Kâsım el-Leysi'nin (ö. 888/1483'ten sonra) *Risâleti'l-isti'âre*'si ve onun İsmüddin el-İsferâyînî tarafından yapılan şerhi üzerine müellifin Türkçe takrirlerinden oluşan bir eserdir.

4- *ŞerĐu'l-Ferîd*. İsmüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) *el-Ferîde fi'n-nağv* adlı eseri üzerine Arapça bir şerhtir.

5- *Tefsîru cüz'ü'n-Nebe'*. Kur'ân-ı Kerîm'in 30. cüzünde yer alan sûrelerin Arapça tefsiridir.

6- *Tercüme-i Sûretü'd-Đubâ*.

7- *Tercüme-i Sûretü'l-Đadr*.

8- *Tercüme-i Sûretü'l-'Aşr*.

3. Gözübüyükzâde'nin ĐuĐā Sûresi Tefsiri'nin Tanıtımı

3.1. Eserin Fizikî Özellikleri

Eserin yazılı bulunduğu varakların dış ölçüsü 210x160 mm, metin ölçüleri ise 185x120 mm'dir. Nesih hattı ile yazılan eserin ana metni siyah, âyetler ise kimi yerde kırmızı mürekkeple yazılmış kimi yerde de siyah mürekkeple yazılarak üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Metnin bazı yerlerinde, bugünkü dipnot sistemine benzer bir şekilde satır üzerine numaralar konulmuş ve sayfa kenarında kalan boşluklara bazı açıklamalar eklenmiştir. Satır sayısı her bir varakta farklılık göstermektedir. Varaklardaki satır sayıları şöyledir: 17b: 29, 18a:30, 18b: 30, 19a: 32, 19b: 32, 20a:33, 20b: 32, 21a: 31.

3.2. Dil ve Üslup

Eser Türkçe yazılmış olmakla birlikte içerisinde yer yer Arapça ifade ve terkipler kullanılmış, zikredilen hadisler ve dua cümleleri Arapça ifade edilmiştir. Ayrıca içerisinde

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 2/365; Muhammet Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 173; İbrahim Nesimi Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrahim Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14: 160-161.

Arap dili ve belâgatına dair çok sayıda ıstılah kullanıldığından ötürü erbâbı olmayanlara bazı hususların kapalı kalması muhtemeldir. Gözübüyükzâde'nin eserin mukaddimesinde bu sûrenin tefsirini bir grup öğrencinin talebi üzerine yazdığını belirtmesi, eserin halka yönelik olmaktan ziyade medrese talebelerine yönelik olarak hazırlanmış bir ders kitabı mahiyeti taşıdığı izlenimi oluşturmaktadır.

3.3. Kaynaklar

Gözübüyükzâde tefsirin içerisinde yer yer yararlandığı kişi ve kaynaklara atıfta bulunmuştur. Müellif faydalandığı kaynaklara atıfta bulunurken bazen yalnızca müellif ismi vermiş bazen sadece eser ismi vermiş bazen de her ikisini birden zikretmiştir. Bu kaynaklar şunlardır:

1- Ebü'l-Leyş İmâmü'l-hüdâ Naşr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (ö. 373/983) - *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leyş es-Semerkindî)*.

2- Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' Beğavî (ö. 516-1122) - *Me'âlimü't-Tenzîl*.

3- Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) - *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûbi't-te'vîl*. Gözübüyükzâde eserin içerisinde Zemahşerî'nin adını anmamış, kendisinden “şâhib-i Keşşâf” olarak bahsetmiştir.

4- Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) - *el-Me'âlim fî uşûli'd-dîn*.

5- Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249).

6- Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 685/1286) - *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*.

7- Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310) - *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ikü't-te'vîl*.

8- Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343) - *Fütûhu'l-gâyib fî (ve)'l-kesf 'an kınâ'i'r-reyb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*.

9- Ebû İshâk İsamüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538) - *Hâşiyetü 'alâ Cüz'î 'Amme min tefsîri'l-Beyzâvî, el-Atvel*.

10- Sâdî Çelebi (ö. 945/1539) - *Hâşiyetü 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (el-Fevâ'idü'l-behiyye)*.

11- Şeyhîzâde (ö. 950/1543) - *Hâşiyetü 'alâ Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*.

12- Ebüssûd Efendi (ö. 982/1574)

13- Molla el-Hasan b. es-Seyyid el-Hüseyni el-Halîlî (ö. 1014/1605).

14- Nişancızâde Muhyiddîn Mehmed (ö. 1031/1621) - *Mir'âtü'l-kâinât*.

15- Ebü'l-İrşâd Nûrüddîn Alî b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Üchûrî el-Mısırî (ö. 1066/1656) - *Şerĥu Elfiyyeti'l-'Irâkî*.

16- Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659) - *'Înâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-Râzî (Ĥâşîye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*. Gözübüyükzâde Hafâcî'yi "Şihâb", eserini de "Ĥâşîye" olarak zikretmektedir.

17- Ebû Sa'îd el-Ĥâdimî (ö. 1176/1762).

18- Gelenbevî (ö. 1205/1791) - *Ĥâşîye 'alâ Şerĥi'l-Celâl*.

19- Metinde zikredilen Şiranşî nispetli zâtın kim olduğu tespit edilememiştir.

4. Đuĥâ Sûresi ve Gözübüyükzâde'nin Đuĥâ Tefsiri'nin Çeviri Yazılı Metni

4.1. Đuĥâ Sûresi

Mekke döneminde nâzil olan ve on bir âyetten oluşan Đuĥâ sûresi mushaf tertibinde doksan üçüncü sırada yer almaktadır. Bu sûrenin ilk inen sûrelerden olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilgili nüzûl sebebi rivayetleri bu sûrenin, Hz. Peygamber'e gelmeye başlayan vahyin bir müddet fasılaya uğraması nedeniyle müşriklerin Rasûlullah'a (s.a.s.) "Rabbın sana darıldı ve seni terk etti." şeklinde iğneleyici sözler söylemeleri üzerine indirildiğini bildirmektedir.⁴

Adını ilk âyetindeki đuĥâ/kuşluk vakti-sabahın aydınlığı kelimesinden alan sûre bu kuşluk vaktine ve hemen sonraki âyette gecenin karanlığına yemin ederek başlar, Rabb'inin resûlüne darıldığı ve onu terk ettiği iddialarını tekzib eder, Hz. Peygamber için bundan sonraki sürecin, öncesinden daha hayırlı olduğunu ve onun Rabb'inin vereceği nimetlerden razı ve hoşnut olacağını bildirir. Sonraki âyetlerde, Allah'ın Hz. Peygamber'e verdiği üç nimetten bahsedilir. Allah Hz. Peygamber yetimken onu barındırmış, dînî-manevî açıdan ne yapacağını bilmez bir halde iken hidayete ulaştırmış, yokluk ve ihtiyaç içerisinde iken onun ihtiyaçlarını gidermiştir.⁵ Bu âyetlerde hitap doğrudan Hz. Peygamber'e olmakla birlikte yeni bir toplum ve yeni bir hayat nizamı inşâ edecek olan Kur'an'ın bu âyetlerle insanlara yetimleri koruyup kollamak, yanlış yolda olanları doğruya iletmek ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek gibi toplumsal hayatın huzur, ferah ve refahını sağlamaya yönelik fiillerde bulunmalarını tavsiye ettiği de düşünülebilir. Nitekim sûrenin son âyetlerinde yetimlere hor davranılmaması, ihtiyacından dolayı istemek zorunda kalanların da eli boş çevrilmemesi gerektiğine Hz. Peygamber nezdinde dikkat çekilmiş ve sûre Allah'ın nimetinin sürekli anılmasıyla emredilmesiyle sona ermiştir.

4.2. Metnin Oluşturulmasında Takip Edilen Yöntem

⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 24/484-487; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), 481-482.

⁵ Buradaki mevzubahis ihtiyaçlar maddî olarak anlaşılabilirdiği gibi manevî ve itikadî yoksunluk ve eksiklik hissi olarak da anlaşılabilir. Vahiy gelmeye başlamadan önce sık sık Hira Mağarası'nda tefekküre çekilen Hz. Peygamber kendisine verilen vahiy ile mezkûr yoksunluk ve eksiklik hissinden sıyrılmış, manevî bir zenginliğe ulaşarak bu zenginliği insanlara ulaştırmanın elçisi olmuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

والضحى Şemsin ufuk-i felekden irtifâ'-i maḥşûş ile irtifâ'ı vaktine kısem ederim der hadret-i Allâh zî'î-celâl. Lafz-ı duḥâ şemsin ufuk-i felekden irtifâ'-i maḥşûş kî kâdr-i rumḥⁱⁿ irtifâ'ı ma'nâsında ḥaḳîḳat iken Beydâvî merḥûm¹³ ضحى'yı vakt-i irtifâ' ile tefsîri şemsin gurûbiyle ṭulû'ü mâbeyninde zülmete¹⁴ ma'rûd olan vakt-i mümted zemân-ı mümted ma'nâsına olan leyl duḥâ üzerine 'atf olunmak karînesiyle¹⁵ ya¹⁶ ضحى'da mecâz fi'l-ḥazfe mebnîdir yâḥûd¹⁷ ḥulûl alakasıyla ضحى'dan vakt-i duḥâ maḳşûd olup mecâz fi't-ṭarefe mebnidir. Zîrâ şemsin irtifâ'ı maḥşûşî ḥaldır, vakt ona maḥaldır. Zîkr-i ḥâl irde-i maḥal mecâz-ı mürseldir deyû Şihâb merḥûm¹⁸ Ḥâşiye'de¹⁹ taşriḥ eder. Mütercim fakîr derim ki iş bu ḥulûl mazrûfun zarfa ḥulûlîdir.²⁰ Civârîdir sereyânî değildir. Sûre-'i sâbıkta²¹ وضحا والشمس'da²² Beydâvî ضحى'yı بضوء ile tefsîri şemse idâfet karînesiyledir. Şeyḫzâde taşriḥ eder bundan sonra şemsin ufuk-i felekden irtifâ'ı vakti şemsin şu'a'ının âfâkı²³ ihâta ve âlemî kemâl-i işrâkı vakti olmağın Sa'dî merḥûm²⁴ ضحى'yı vakt-i dav'î ş-şems ile tefsîr enseb ve ezher dediği sâḳıttır. Zîrâ tefsîr-i muşannef ile ezher ve enseb dediği tefsîrin ikisinin me'âlî mütteḥiddir. Henüz ki şemsin dav'î için vakt-i maḥşûş²⁵ yoktur. Belki irtifâ'²⁶ için vakt-i maḥşûş²⁷ zâhirdir deyû Şihâb merḥûm Sa'dî merḥûmu red etmiştir. İş bu ma'nâya göre duḥâ yalnız nehârdan²⁸ bir sâ'at bütün leyle muḳâbil zîkr olunması evvel bir sâ'atde olan sürûr bütün leyle mu'âdil olmasına îmâ²⁹ belki sürûr-i dünyâ gumûmundan eḳall olmasına işâretidir. Zîrâ yesâr-ı 'arşda ḥalk olunan ğamâme-'i sevdâ emr-i ilâhî ile üç yüz sene³⁰ hümûm-i gumûm³¹ emṭâr edip yemîn-i 'arşda olan ğamâme-'i beydâ yalnız bir sâ'at sürûr-i emṭâr etmesi rivâyet olundu deyû Şeyḫzâde merḥûm beyân eder. الله سبحانه و تعالى اعلم. Bundan sonra Cenâb-ı Ḥaḳḳ ve feyyâd-ı muṭlaḳ kısemî evkât-ı nehârdan vakt-i duḥâya taḥşîş³² buyurdu. Zîrâ vakt-i duḥâ nehâr³³ kendiyile kıvîlenen vakittir. Ânıncûn ol vakt şebâbü'n-nehâr itlâḳ olunur. Ol vakt münşit ve ol vakitte ezḫân kelâlden berî olduğîcûn yâḥûd ol vakt Ḥadret-i Mûsâ 'aleyhisselâmın mekândan münezzeḥ³⁴ Cenâb-ı Ḥaḳḳ ile³⁵ mükâlemesi ve saḫare-'i firavunun sâcid oldukları vakittir. Şerâfetine binâ'en

13 b: merḥûm.

14 b: ṭulmete.

15 c: karînesiyledir.

16 b: veyâ.

17 b: veyâḥûd.

18 c - merḥûm.

19 b: cânibesinde.

20 b + ḥulûl da.

21 b: sâbıkada.

22 eş-Şems 91/1.

23 c + da.

24 c + kelâm.

25 b: maḥşûş.

26 b: irtifâ'ı.

27 b: maḥşûş.

28 c: nehârdan yalnız.

29 b + ve.

30 c + ervâḥ üzerlerine.

31 b: hümûm ve ğumûm; c: hümûm-i 'umûm.

32 b: taḥşîş.

33 b: nehâra.

34 b + olan.

35 b: Cenâb-ı Ḥaḳḳla.

kasemî ol vakte tahşîs³⁶ buyurmuştur. Belki ol vakt-i muvâşaleye kasemde habîbinî 'adem-'i terke îmâ vardır ki nitekim müşrikûn terk-i zu'm etmişlerdir^{37 38} كما سيأتي والضحى Cins-i nehâra kasem ederim der Hâdret-i Allah zü'l-celâl.³⁹ İş bu ikinci ma'nâ zîkr-i cüz'⁴⁰ irâde-i küll mecâz-ı mürsel olarak ضحى'dan bütün nehâr kaçd olundu. Bu mecâza qarîne, qarîne-i⁴¹ ضحى'nın ليل'e muqâbil zîkr olunmasıdır⁴². ضحى'yı bütün nehâr ile tefsiri بأن يأتهم بأسنا ضحاى kerimesinde⁴³ beyâta⁴⁴ muqâbil zîkr olunan ضحى'bütün nehâr ile tefsir olunmağ da te'yîd eder deyû Beydâvî merhûm taşrih eder. Lâkin 'İşâm Efendi merhûm⁴⁵ mü'eyyid de beyâtdan muṭlak leyl, duḥâdan muṭlak nehâr maḳşûddur. İş bu maḳâmda سجى اذا kaydıyla muḳayyed leylden zûlmetinin [18a] iştidâdı kaydıyla muḳayyed leyl maḳşûddur. İmdî lâyıḳ olan ضحى'dan da dav'inin iştidâdı ile muḳayyed nehâr maḳşûd olmağdır.⁴⁶ Muṭlak ise muḳayyedi⁴⁷ te'yîd edemez deyû Beydâvî merhûmün te'yîdine i'tirâdı mündefi'dir. Zîrâ سجى'nın ma'nâ-yı evveli ضحى'nın ma'nâ-yı şânîsine nâzırdır. سجى'nın ma'nâ-yı şânîsi ki iştidâd-ı zûlmet ma'nâsı⁴⁸ kemâ ze'amehû el-'İşâm ضحى'nın ma'nâ-yı evveline nâzırdır i'tirâdı⁴⁹ mündefi'dir deyû Hâdimî merhûm Hâşiyeye'de taşrih eder. Henüz ki ليل⁵⁰ zarfla taḳyîd ليل'i ma'na-yı haḳîqîsinden ihrâc iḳtidâ etmez. ليل, ma'nâ-yı haḳîqîsinde müsta'meldir.⁵¹ Sûre-i⁵² Beled'de mişli sebkat etti deyû Halhâlî ve Şihâb taşrih ederler⁵³.

اذا سجى daḥî cins-i leyle kasem ederim der Hâdreti Allah zü'l-Celâl. ليلde ne hâlde⁵⁴ سجى ehl-i sâkin zâlâmı mustekarr ve müştedd olması muḳadder olucu olduğı hâlde 'alâ re'yi'l-'İşâm zarf hâl-i muḳaddere ve muḳassem bih kayddır. Zarf ليل'den 'alâ re'-yi Şeyh-zâde bedel olduğına göre zarf muḳassem bih'tir ve ليل'in zâlâmının istikrârı vakti ليل'in zûlmeti mertebe-'i kemâle bâliğ ve zâlâmının iştidâdı⁵⁵ vaḳtidir ki ol vaḳitde zûlmet ziyâde ve nokşânı kabul etmez deyû Hâdimî⁵⁶ merhûm taşrih eder. اذا سجى'nın ma'nâ-yı evveli ضحى'nın ma'nâ-yı şânîsine, ma'nâ-yı şânîsi ضحى'nın ma'nâ-yı evveline nâzır olması nisyân olunmaya vâv-ı kasem de 'alâ re'yi şâhîbi'l-Keşşâf aşâleti hasebiyle ليل'i cerr edip fi'l-i kasemden niyâbeti hasebiyle اذا سجى'da 'âmil olup اذا'da ma'nâ-yı istikbâlden tecrid olunup fi'l-i kasem hâlinin de zarf-ı istikbâlîde 'ameli lâzım gelmek istihâlesî de mündefi'dir. Laṭîfe: 'ulemâ-i Mekke şâhîb-i Keşşâf'tan اذا والنجم اذا هوى'da⁵⁷ اذا'da 'âmilden su'âl ettiklerinde cevabında ke'enne uḳsimu fi'lidir dedikde uḳsimu fi'li hâlîdir. Fi'l-i hâlinin zarf-ı istikbâlîde

36 b: tahşîs.

37 c: etmiştir.

38 b + ki.

39 b: Allah zü'l-celâl hâdretleri cins-i nehâra kasem ederim der.

40 b + ve.

41 c - qarîne-i.

42 c: olunmuştur.

43 el-A'râf 7/98.

44 b: beyân.

45 c - merhûm.

46 b: olmak da.

47 b - muḳayyedi.

48 c: ma'nâsıdır.

49 b, c: i'tirâdı.

50 b: ليل.

51 b + ki.

52 b + şerîfe.

53 b: eder.

54 b - ليلde ne hâlde.

55 b: iştidârı.

56 Bu isim حharfi ile yazılması gerekirken حharfi yazılmıştır.

57 en-Necm 53/1.

'ameli câ' iz deĝildir dediklerinde⁵⁸ ŝâhib-i Keŝşâf cevâb-ı evvelden 'udûl edip zârfda 'âmil والنجم 'de muğâf muĥadder maŝdardır. Taĥdîr-i nazm-ı celîل اذا هوى النجم demektir deyû verdiĝi cevâb-ı ŝânî zeynî'l-meŝâyîĥa 'arđ ve taĥdîm olundukda cevâb-ı ŝânîsin red edip 'ada da tecrîd i'tibârîyle cevâb-ı sâlifî'z-zikri ihtiyâr etmiŝtir deyû Ĥalĥâlî Sûre-i Necm'in ĥâŝiyesinde zikr eder. مرسن 'da سجي⁵⁹ lafzı gibi sükûn-ı emvâc ma'nâsında ĥakîkat vâsıl olup sükûn-ı mu'tlakda mecâz meŝhûr olmuŝtur deyû ŝihâb taŝriĥ eder. Zirâ 'Arablar سجي البحر سجوا⁶⁰ derler. Denizin emvâcî sâkin olduĝu vaĥitte leylde zûlmete ma'rûđ⁶¹ zamân-ı mûmteğ-⁶² maĥŝûŝdan⁶³ 'ibâret olup zaman da müteceddid-i⁶⁴ müvehhemden 'ibâret olmaĝın sükûn ile⁶⁵ 'ale's-sebîlî'l-ĥakîkat muttaŝîf olmadıĝından سجى'linin leyle râcî' đamîre isnâdı ya mecâz-ı 'aklî olup terkîb nehâra⁶⁶ ŝâ'im ĥabîlinden leylde⁶⁷ ehli sâkin leylde zûlmet sâkine⁶⁸ teceddüd-i emŝâl ile zûlmet sükûn ile muttaŝîf olmasın⁶⁹ Ĥâdimî⁷⁰ merĥûm beyân eder. Yâĥûd đamîrde istiĥdâm ya leylde mecâz fi'l-ĥazf olmasın⁷¹ yine Ĥâdimî merĥûm⁷² beyân eder. Lâkin evlâ⁷³ ve aĥsen olan isnâd mecâz-ı 'aklî olmaktadır. Lâkin mütercim faĥîr derim ki ba'id deĝildir ki سجى'linde müstetir đamîrde isti'âre-i bi'l-kinâye olup sükûn-ı emvâc ma'nâsınca⁷⁴ سجى'linin isnâdı mecâz-ı 'aklî⁷⁵ taĥyîl ve isti'âre-'i bi'l-kinâyeye ĥarîne ola ve isti'âre-'i bi'l-kinâyeye ĥarînesi ĥakîkatinde bâĥî olmak 'alâ re'y-i ŝâhib-i'l-Keŝşâf vâcib olmayıp ma'nâ-yı âĥarda müste'âr olmaĥ da câ'iz olmaĝını سجى'linde de سكن اهله ma'nâsında 'ale's-sebîlî'l-isti'âreti't-tebe'yye müsta'mel olmak da câ'iz olur. Nitekim ينقضون عهد الله⁷⁶ ŝâhib-i Keŝşâf tecvîz edip ve ekser-i muĥakĥikîn de ihtiyâr⁷⁷ etmiŝlerdir. İŝ bu iki mertebede isti'âre Ĥâŝiye-i ŝihâb'da tefrî'inden münfehîmdir. Ğûyâ zihinde leyl baĥra teŝbîĥ oluna ihâť da setr de leyl-i baĥr cinsinden iddi'â oluna⁷⁸ ke'enne baĥr lafzı zihinde leyl mefhûmiçûn isti'âre olunup bu isti'âre zihinde tayy olunup [18b] ĥâricde⁷⁹ leylde yine leyl murâd oluna bu isti'âre-i maĥfiyye fi'z-zihn ĥarîne sükûn-ı emvâc ma'nâsına olan سجى'linin leyl râcî' đamîre isnâdıdır. سجي ma'nâ-yı ĥakîkisinde⁸⁰ müsta'mel isnâd mecâz-ı 'aklî olup bu mecâz-ı 'aklî taĥyîl ve isti'âre bi'l-kinâyeden

58 c - cevabında ke'enne uĥsimu fi'lidir dedikde uĥsimu fi'li ĥâlîdir. Fi'l-i ĥâlînin zârf-ı istiĥbâlîde 'ameli câ'iz deĝildir dediklerinde; c + şâhib-i Keşşâf 'ada da 'âmil muĥadder قسم fi'lidir deyû cevâb verdikde 'ulemâ-'i Mekke-'i Mükerreمة قسم fi'li 'âmil olsa fi'l-i ĥasem-i ĥâlînin zârf-ı istiĥbâlîde 'amel-i istiĥâlesi lâzım gelir deyû cevâb-ı mezkûr red ettiklerinde.

59 b: مرسى.

60 b: سجي البحر سجوا Deniz durgunlaŝtı, sakinleŝti.

61 c + olan.

62 Bu kelime a nüshasında kâĝittaki yıpranmadan/siliklikten ötürü okunamamaktadır.

63 b: maĥŝûŝdan.

64 b: mütteĥid.

65 b - ile.

66 b: nehâda.

67 b: leylde.

68 c - sâkine; c + sükûn ile muttaŝîf sâkin demek deĝildir.

69 b: muttaŝîftır deyû; c - zûlmet sükûn ile muttaŝîf olmasın; c + olmasın da.

70 b: Ĥâdimî.

71 c: olmasın.

72 c - merĥûm.

73 b + olan.

74 c: ma'nâsına.

75 c + olup.

76 el-Baĥara 2/27.

77 c: ihtiyâr.

78 b - ihâť da setr de leyl-i baĥr cinsinden iddi'â oluna.

79 b: ĥâricde.

80 c: ĥakîkatte.

muhtbir qarînedir. Zîrâ sükûn-i emvâc bahrin mülâyimidir, leylin ⁸¹ değildir. Bundan sonra سجي fi'linde isti'âre-i tebe'iyenin beyânı gûyâ sükûn-i ehl secve ⁸² sükûn-i emvâca teşbîh oluna te'sûrden hulûda⁸³ evvel şânî cinsinden iddi'â olunup ke'enne secv maşdarı sükûn ehl mefhûmiçûn isti'âre-i aşliyye⁸⁴ olup sükûn-i ehl ma'nâsında müste'âr olan سجو maşdarından سجي fi'li müştak kılınıp maşdarına teb'an سجي, سكن اهله ma'nâsına olmuştur. Bu şûrette isnâd-ı hakîkat mecâz tarafta olmuştur. İsnâd-ı vâhidde hakîkat ile mecâzın beynini cem' ve damîrde olan isti'âre-i bi'l-kinâyeyi bilâ qarîne ibkâ da lâzım gelmez. Zîrâ isnâd-ı mecâz isti'âre-'i bi'l-kinâyeye⁸⁵ qarîne olması سجي fi'linin ma'nâ-yı lügaviyyi hakîkîsi⁸⁶ ⁸⁷ i'tibâriyledir⁸⁸. İsnâd-ı hakîkat olmak سجي fi'linin ma'nâ-yı mecâzîsi⁸⁹ i'tibâriyledir. Bu qarîne ne kadar ba'd 'inde de da'if ise de muhtâr-ı şâhib-i Keşşâf ve muhtâr-ı ekser-i muhakkiğindir. الله سبحانه و تعالى اعلم. İş bu emreyne kâsem ba'dinde ma'lûm ola ki hâce-i kâ'inât سلم صلى الله عليه و سلم hadretlerinden⁹¹ on iki ya on beş ya yirmi beş ya kırk gün lihikmetin vahy-i ilâhi te'hîr olunduğda müşrikler Muhammed'i Rabb'isi terk etti ve Muhammed'e buğd etti dediklerin fahr-i kâ'inât ⁹² işitip mahzûn olduğda Cenâb-ı Hak habîbinin hâtırını ta'yîben iş bu sûre-'i kerîmeyi inzâl cevâb-ı kâsemde zu'm-i müşrikîni ما ودعك ربك وما قلى kelâm-ı şerîfiyle red buyurur.

Naẓm-ı celîlin ma'nâ-yı münîfi ما ودعك ربك habîbim resûlüm habîbin beyninde olan terk-i vedâ'a şebîh-i terkle Rabb'in seni terk de etmedi. Terk olunsan terk-i vedâ'a şebîh-i terk ile terk olunursun. Terk-i vedâ'a⁹³ şebîh-i terk de mütefidir. Belki Rabb'in henüz vahy ve kerâmet ile sana ma'nâ vâsıl ve habîbiyyette henüz bâkîsin demektir. Terk tevdî'in isti'âret^{en} ma'nâsıdır. Terki ve buğdu nefye ma'nâ vâsıl lâzım gelmeyen kinâyeye-'i müteferri'a 'ale'l-isti'âre ola⁹⁴. Ma'nâ bu mağâ⁹⁵ mağşûd olmasın Sa'dî merhûm⁹⁶ mâ seye'tide taşrih edip ve şâhib-i Keşşâf'ın لما كان فى ضمن⁹⁷ kelâmında⁹⁸ ma'nâ-yı kinâyeye işaret vardır⁹⁹ deyû Sa'dî Hâşîye'sinin hâmişinde zîkr eder. الله سبحانه و تعالى اعلم. terkden isti'âret^{en} tevdî' ile

⁸¹ c + mülâyimi.

⁸² c + ve.

⁸³ c: hulûda.

⁸⁴ b - aşliyye. b + İş bu isti'âre-i aşliyye secâ fi'linin maşdarı fâ'iline muğâf olup ve damîr fâ'ilde muğâf olan ehl-i muqadder olmaya mebnîdir. Leylde yâ damîrde ehl-i muğâfı muqadder olmak iş bu isti'âre-i tekel-lüfden 'ârîdir. Bu kısım a ve c nüshalarında sayfa kenarındaki boşluğa yazılmışken b nüshasında metin içeresindedir.

⁸⁵ c: bi'l-kinâyeye.

⁸⁶ c: hakîkîsini.

⁸⁷ c + taşyîl.

⁸⁸ c: i'tibâriyle.

⁸⁹ a: mehâzîsi.

⁹⁰ b: muhtâr-ı.

⁹¹ a: haşretlerinden.

⁹² b + 'aleyhi's-şalavât ve't-taşıyyât.

⁹³ b - şebîh-i terkle Rabb'in seni terk de etmedi. Terk olunsan terk-i vedâ'a şebîh-i terk ile terk olunursun. Terk-i vedâ'a.

⁹⁴ c: olarak.

⁹⁵ a: mağâ

⁹⁶ c - merhûm.

⁹⁷ c + nefi.

⁹⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvil fi vücûhi't-te'vîl, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 6/391. "Terk etme ve darılma yok demek, zimnen 'Allah seni vahiyle buluşturacak' (demektir)."

⁹⁹ b: verdir.

ta' bîrin nüktesi Cenâb-ı Hakk'tan iftirâk¹⁰⁰ ve iftirâkdan nâşî elemi kalbde müessir terk-i vedâ' muteşavver olmadığı gibi terk-i maḥḍ da muteşavver olmayıp terk-i maḥḍı¹⁰¹ taḥayyül fâsid olmasına imâdır. Nitekim zümre-i müşrikîn teḥayyül etmişlerdir ve وعرفي'inde isti'âre-'i tebe'yyeyi Sa'dî ve Şihâb icmâlen zıkr ederler. Tafşîli gûyâ terk-i tevdi'a teşbîh oluna, ifâde-'i beynûnetde terk tevdi' cinsinden iddi'â' oluna, ke'enne tevdi' lafzı terk mefhûmiçûn isti'âre-i aşliyye ile isti'âre oluna. İsti'âre¹⁰² terk ma'nâsına olan تعودmaşdarından وعود'li müştak kılınıp maşdarına¹⁰³ teb'an وع' terk ma'nâsına ola. وما قلى daḥî ḥabîbim Rabb'in sana buğḍ da etmedi demek ola. قلى'li müte'addî mef'ûl fâşîlaya mürâ'ât^{en} sâbıkâ¹⁰⁴ zıkr ile istignâ' سبيل النفي buğḍun ḥabîbine bi'l-müvâcehe te'alluḡdan istihcân^{en} ḥazf oluna deyû 'İşâm Efendi¹⁰⁵ tefsirinde zıkr eder. Yâḥûd fi'li müte'addî zıkrden ġaraḍ fi'li fâ'ilden muṭlakâ nefy ve fi'li müte'addî lâzım menziline tenzîl olunup mef'ûl-u maḥşûşa¹⁰⁶ fi'lin ta'alluḡunu nefyden kinâye-'i remziyye-'i telvîḥiyye ile kinâye kabîlinden oldukda ma'nâ-yı şerîf-i وما قلى daḥî ḥabîbim Rabb'inden aşlâ¹⁰⁷ buğḍ da şâdır olmadı ġande kaldı ki sana buğḍ eyleye. İş bu ma'nâ-yı şânî Ebu's-Su'ûd'un ve ekser muḥakkikînin muḥtârıdır. [19a] 'İşâm Atvel'inde fi'li fâ'ilden muṭlak nefye mef'ûl-i maḥşûşa ta'alluḡunu nefyden kinâye kılmak taḳyîdi¹⁰⁸ münâfidir deyû Ḥaṭîb'e¹⁰⁹ i tirâdı kinâye-i remziyye olmak ile mündefi'dir. Nitekim 'İşâm da ta'rîḍini mu'terifdir. الله سبحانه و تعالى اعلم. İş bu nazm-ı celîl de قلى'nın terk-i¹¹⁰ medlûl-i iltizâmîsi olduğuna göre muḥassinât-ı bedi'yyeden reddü'l 'acz 'ale's-şadr olunmasın¹¹¹ Şiranşî¹¹² tevcih eder daḥî mürâ'ât-ı nazîr aḳsâmından teşâbühü'l-eṭrâf olması Keşşâf ḥâşiyesi Tîbî'den müstefâddır. Zira ما ودعك و الليل اذا سجي, وما قلى, zirâ vaḳt-i ḍuĥâ vaḳt-i muvâşale bi'l-ḥabîbdır¹¹⁴. نازير و الضحى, ما ودعك nâzîrdır. Zirâ leyl¹¹⁵ mü'âdât-i 'adüv vaḳtidir. Vallâhü'l-hâdî kütüb-i şarfıyyede "Arab يدع ile نازيرnun mâzîsin imâte ettiler." denilen kelâm ya bâṭıldır ya¹¹⁶ eksere maḥmûldur deyû Ḥâdimî ve Ḥalḥâlî taşriḥ ederler. Zirâ iş bu kelâm-ı ilâhîde ve kelâm-ı fuşḥâda keşîru'l-vuk'u'dur. Henüz bu maḳâmda tef'ûlin mâzîsidir; imâte ettikleri şülâşinin mâzîsidir. Tahḳîk-i¹¹⁷ kıraatde¹¹⁸ وع' müşeddedden¹¹⁹ muḥaffedir.

Bundan sonra¹²⁰ Melik-i Müte'âl cevâb kısmında zu'm-i müşrikîni redde muḳârin¹²¹ na'im-i dünyayı taḳrîr ba'dinde na'im-i dünyâdan ecell-i a'zâm¹²² na'im-i¹²³ âhireti va'd buyurmakla redd-i

100 b - iftirâk.

101 b: maḥşî.

102 b: bu isti'âreye teb'an.

103 c: maşdariyyet.

104 b: sâbık^{en}.

105 c - Efendi.

106 b: maḥşûşa.

107 c: aşl^{en}.

108 c + itlâka.

109 b: Ḥaṭîb'e.

110 c - terk-i.

111 c: olunmasını.

112 b: Şiranşî.

113 c: nâzîrdır.

114 c: bi'l-ḥabîb vaḳtidir.

115 c + de.

116 b: veyâḥûd.

117 c: taḥfff.

118 b: Ḳur'ân-ı Kerîm'de; c: kıra'etinde.

119 c: müşeddeden.

120 b + Ḥaḍret-i.

121 c: red maḳâmında.

sâbıkı te'kiden الأولى من الاولى وبللآخره خير لك من الاولى 124 hayırlı olup ânen fe ânen derc-i¹²⁵ kemâle teşâ'udunu beyân tezyîl buyurur. الله سبحانه وتعالى . اعلم . Nazm-ı celîlin ma'nâ-yı münîfi وللآخرة dahî elbette na'im-i¹²⁶ dâri'l-âhîret خير لك habîbim ancak senin için hayırlıdır. Neden? من الاولى na'im-i dâri dünyâdan. Ancak senin için hayırlıdır, sana ezâ eden müşrikîn için hayırlı değil. Lâm-ı leke ihtîşâs-ı¹²⁷ haşrî¹²⁸ olup lâkin haşr-ı idâfî olacak na'im-i âhîret, na'im-i dünyadan hayırlı olmak zümre-i fâ'izinde bulunması haşr-ı idâfîye zarar vermez. Henüz lâm-ı ihtîşâs-ı¹²⁹, irtibâtı ma'nasına olduğu taqdirce fahr-i kâ'inât صلى الله عليه وسلم¹³⁰ hadretlerine¹³¹ müte'allık ve ânınçûn mu'add olan na'im-i âhîret fâizinden gayra mu'add olmak da câ'izdir.¹³² Bu maqâmda Sa'dî merhûmun na'im-i âhîret na'im-i dünyâdan hayırlı olmak fahr-i kâ'inâta¹³³ münhaşır değildir. Zümre-i fâizine şâmil deyû haşra i'tirâdı mündefî'dir. Nitekim Şihâb Hâşiye'de¹³⁴ beyân etmiştir. İş bu ma'nâ-yı¹³⁵ göre âhîret ile dünyada zikr-i maḥal¹³⁶ irâde-'i hâl mecâz-ı mürsel olup dâr-ı âhîretten na'im-i dâr-ı âhîret, dâr-ı dünyâdan na'im-i dünyâ maqşûd olmağı ta'lîl Beydâvî iş'âr eder ki zîrâ na'im-i âhîret bâkîdir, gavâ'ilden mi'de fesâdı gibi baş ağrıtmak gibi şâfîdir. Na'im-i dünyâ da fâniye meşşâr ile maḥlûttır¹³⁷ demiştir. Yâhûd âhîretten sâ'at-i ahîre ki وحيك¹³⁸ olup اولی'dan da sâ'at-i ulâ ki vaqt-i ihtibâsdan aqdem sâ'at murâd olup demek ola ki habîbim senin için vahy te'hîr olunan¹³⁹ 140 sâ'at aqdeminden hayırlıdır ki ân^{en} fe ân^{en} sâ'at^{en} fesâ'at^{en} 141 derc-i kemâle taşâ'uddasın demek ola. 'İşâm Efendi'¹⁴² Nebe' tefsîrinde beyân eder. اعلم الله¹⁴³ .

Bundan sonra Cenâb-ı Hakk dördüncü mertebede bi-ṭarîkı'l-'atf cevâb-ı kâsem-i¹⁴⁴ âhîri zikr ile ولسوف يعطيك ربك فترضى¹⁴⁵ buyurmuştur. ولسوف'de lâmin medḥûlu¹⁴⁵ olan muḥârî' nûn te'kidden hâlî olduğu için Beydâvî ve Zemaḥşerî lâma¹⁴⁶ lâm-ı kâsemîye demeyip lâm-ı ibtidâ'¹⁴⁷ demişlerdir.

122 b: ecell ve a'zâm.

123 b - na'im-i.

124 b: aqdeminde.

125 b: derece'i.

126 b - na'im-i.

127 b: ihtîşâs-ı.

128 c + için.

129 b: ihtîşâs-ı; c: ihtîşâs.

130 b, c + تعالى.

131 a: haşretlerine.

132 a: câ'irdir.

133 b: kâ'inât 'aleyhi's-selâma.

134 b: Hâşiye'sinde.

135 b: ma'naya; c + ma'nâ-yı evvele.

136 b + ve.

137 b: muḥâr-ı fâniye ile maḥlûttır; c: fâniye muḥâr ile maḥlûttır.

138 c + sâ'ati.

139 a, c sayfa kenarında: Beydâvî merhûm âhîreti nihâyetü'l-emr-i evvelîyi bidâyetü'l-emr ile tefsîri de erbâbına ḥaffi değildir.

140 a, c sayfa kenarında: Emrin nihâyeti bidâyesinden hayırlıdır. Cisimsin, rif'at-i kemâle teşâ'uddan hâlî olmasın demektir. اعلم الله.

141 b - fesâ'at^{en}.

142 c - Efendi.

143 b + تعالى.

144 c - kâsem-i.

145 b: medḥûlu.

146 c: lâm.

147 c: ibtidâ'iyye.

Lâm-ı ibtidânın da¹⁴⁸ cümle-'i ismiyyeye duḥûlu lâzım olmağın nazm-ı kelâmı mübtedâ maḥzûf¹⁴⁹ **تعطيك ولأنت سوف يعطيك** taḳdîrindedir dediler. Lâkin evvelâ nazm-ı celilde lâm-ı ibtidâ¹⁵⁰ tevkîd-i itnâbî olup ḥazf-i mübtedâ¹⁵¹ icâzî olup icâz ile itnâbın cem 'i istiḥâlesi lâzım gelmez. Zîrâ lâmda itnâbiyyet mecmû' u¹⁵² cümleye nazar¹⁵³ ile, yalnız mübtedâyâ nazar ile değildir. Şâniyen lâm ibtidâ' ḥâlî olup muḍârî 'i ḥâle taḥşîş edip **سوف** istikbâlî muḍârî 'i istikbâle taḥşîş¹⁵⁴ etmenin nazımda ḥâl ile¹⁵⁵ istikbâl beynini cem ' mütenâfiyeyn beynini cem ' lâzım gelir **[19b]** deyû su' âline¹⁵⁶ cevâbda lâm 'i 'tâ-'i cüz-'î istikbâlîde isti'âre-'i tebe'iyeye **تاریکی** müste'ârdır. Lâmdan¹⁵⁷ 'i 'tâ-'i cüz-'î ḥâlî ma'nası¹⁵⁸ maḳşûd değildir deyû cevâb verilmesini Celâl Ḥâşiyesi'nde Fâḍıl Gelenbevî **استفترق امتي** ḥadîsi-i şerîfinin¹⁵⁹ şerḥinde icmâlen zıkr eder. Mütercim fakîr derim ki lâmın ma'nâ-yı ḥaḳîḳîsi olan 'i 'tâ-'i¹⁶⁰ cüz-'î ḥâlinin müte'allıḳı¹⁶¹ 'i 'tâ-'i muṭlaḳ ḥâlidir. **سوف**¹⁶² nin medḥûlu olan 'i 'tâ-'i cüz-'î istikbâliyetlikde¹⁶³ müte'allıḳı 'i 'tâ-'i muṭlaḳ-ı istikbâldir. Gûyâ 'i 'tâ-'i muṭlaḳ-ı istikbâlî¹⁶⁴ 'i 'tâ-'i muṭlaḳ-ı ḥâliye teşbîh oluna. Taḥaḳḳuḳ-ı muṭlaḳ da evvel şânî cinsinden iddi'â' olunup ke'enne 'i 'tâ-'i muṭlaḳ-ı ḥâlî lafzı 'i 'tâ-'i muṭlaḳ-ı istikbâlî mefhûmiçûn isti'âre-i aşliyye olup iş bu isti'âreye teb'an istikbâlde 'i 'tâ-'i cüz-'î ḥâlde 'i 'tâ-'i cüz-'îye teşbîh oluna.¹⁶⁵ Taḥaḳḳuḳ-ı vukû' da evvel şânî cinsinden iddi'â' olunup ḥâl de 'i 'tâ-'i cüz-'îye dâll olan lâm-ı ibtidâ' istikbâlde 'i 'tâ-'i cüz-'î mefhûmu için isti'âre¹⁶⁶ olunup lâm zıkr oluna¹⁶⁷, ondan 'i 'tâ-'i cüz-'î istikbâlî ma'nâsı kaşd oluna. 'i 'tâ-'i cüz-'î istikbâlîden ḥâle dâlet eden lâm ile ta'birin nüktesi 'i 'tâ'¹⁶⁸ lâ maḥâlete müteḥaḳḳıḳ olup ḥâlde şâbit menziline olmasına tenbîhdır. Kaldı ki teşbîhden muḥbir olmamaḳ vechi üzere **تاريفي**'t-teşbîhi¹⁶⁹ kelâmı zıkr, kelâmı isti'âreye ḥamle de münâfi değildir. Bu isti'ârede **سوف** ḥaḳîḳatine maḥmûl olup kendi rıḍâ 'akablayân¹⁷⁰ ni' met de ancaḳ na'im-i âḥiret olmaya mebnîdir. 'i 'tâ-'i istikbâlîde isti'âre bi'l-kinâye

148 c: ibtidâ'iyeye de.

149 b: تعطيك.

150 c: ibtidâ'î.

151 c - mübtedâ'.

152 b: mecmû'.

153 c: nazîr.

154 a, c sayfa kenarında: Taḥşîşleri Ḥâdimî ḥâşiyesinde taşrîf eder.

155 c - ile.

156 c: su'âle.

157 b: lâmda.

158 b - ma'nası.

159 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, es-Sünen, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1999), "Fiten", 17; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, es-Sünen, thk. Râid b. Sabrî İbn Ebî Alefe (Riyad: Dâru'l-Haḳâre, 2015), "Sünne", 1; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, el-Câmi'u's-şâḥîḥ, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Şirketü ve Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), "İmân", 18.

160 a, c sayfa kenarında: Ya'nî ḥâlde 'i 'tâ-'i cüz-'î demektir. Ta'birde müsâmaḥa vardır ve 'i 'tâ-'i cüz-'î zemân-ı ḥâldedir.

161 c + olan.

162 b + ve.

163 b, c: istikbâlînin de.

164 a, c sayfa kenarında: Ya'nî istikbâlde 'i 'tâ-'i muṭlaḳ demektir. Ta'birde müsâmaḥa vardır.

165 b: olun.

166 b - isti'âre.

167 b: olunup.

168 b: 'i 'tâ-'i.

169 c: zarfeyi't-teşbîhi.

170 Akablayân/takip eden (dünyevî ve uhrevî) iki nimet. Veya "Akibleyin": Günümüzde kullanılan akabinde, onu takip eden anlamında.

olup hâle delâlet eden lâm-ı işbât tahyîl ve isti'âre-'i bi'l-kinâyeye karîne olmak da mahmeldir¹⁷¹. الله سبحانه و تعالى اعلم. Bu şûrette يعطي'nin mef'ûl-i şânîsi olan na'im-i âhîret tefhîmen hâzîf oluna. Mef'ûl bir mertebe şân-i 'azîm mef'ûldür ki künh-i hakîkatine iktinâh olunmaz, beyânına 'ibâreler¹⁷² vefâ etmez ki zîkr oluna demektir. İşkâl-i şânî-i def'de Ebû 'Alî el-Fârisî¹⁷³ mezhebini Şeyhîzâde ihtiyâr¹⁷⁴ edip lâma lâm-ı kâsemdir deyûb lâm ile fi'l beynini faşl ile faşl ma'mûlüyle faşl¹⁷⁵ olduğu gibi nûn-ı te'kidden mustağnîdir deyûb¹⁷⁶ lâmı da ma'nâ-yı hâlden tecrîd ile müstağbelde i'tâ ile hüküm te'kid edip 'atâyâ-yı mev'ûda¹⁷⁷ lâ mahâlete kâin olmasına tenbîhdür ki muhtâr-ı İmâm Râzî ve mezheb-i cumhûr-i nuhât ve¹⁷⁸ müsteğimdir. Lâkin i'tâ hâlde kâ'in¹⁷⁹ menzîlinde olmak nüktesine delâlet yoktur. Bu tevcîhe göre rıdâ kendiyi 'akibleyen¹⁸⁰ ni'âmda¹⁸¹ dünyeviye ve uhreviyyeye şâmildir, mef'ûl de ta'mîmen hâzîf olunmuştur. Na'imin de ba'dı eczâsına telebbüs de hâlde şâbittir. Kaldı ki cevâb-ı evvel-i râciha İbn Hâcib su'âl eder ki¹⁸² لام ابتداء مع فاعل ان مع الاسم gibidir. Fi'li ismi hâzîf edip 'an¹⁸³ ibkâ câ'iz olmadığı gibi mübtedâyı hâzîf edip de lâm-ı ibtidâyı da ibkâ câ'iz değildir¹⁸⁴ dediğinden cevâb evvelâ¹⁸⁵ bi-dûni'l-fi'l ibkâ câ'iz olmadığı müselleme değil ve الحال لما نزل برحمانا¹⁸⁶ da vâki'dir. Teslim edelim câ'iz olmasın lâm-ı ibtidâ'iyeyi kıyâs¹⁸⁷ ma'a'l-fârîktir. Zirâ lâm ancak mağmûn cümleyi te'kid eder. Mübtedânın hâzîfiyle bile lâm te'kidîyetde isti'âre şûretinde ve tecrîd şûretinde bâkîdir. Ammâ¹⁸⁸ ile yalnız medhûllerinde tahkîk ifâde ederler deyû Halhâlî merhûm Hâşîye'de¹⁸⁹ beyân eder. الله سبحانه و تعالى اعلم. Nazm-ı celîlin ma'nâ-yı münîfi¹⁸⁹ dahî¹⁸⁹ habîbim resûlüm Rabb'in sana künhüne iktinâh olunmayıp beyânına 'ibâreler vefâ etmeyen na'im-i âhîreti elbette i'tâ eder de¹⁹⁰ فترضى der-'ağab sen râdî olursun. Rıdâ ki 'ağablayân na'im-i âhîret lâ mahâlete kâ'in¹⁹⁰ hâlde şâbit menzîlindedir habîbim demektir. اعلم¹⁹¹ الله.

Bundan sonra الامثال و الانداد جلت ذاته عن الامثال و الانداد habîbine verdiği na'im-i mâdeviyye ve hâliyyeleri ta'dîd ve taqrîr ettirmek ile [20a] ni'am-ı uhreviyye-i istikbâlîleri ihsânına tenbîh buyurup¹⁹² iş bu cümle-i¹⁹³ ولسوف يعطيك ربك mağmûn-i şerîfini ta'lîl mağâmında¹⁹³ istînâf olmağın iş bu

171 b: muhtemeldir.

172 c + de.

173 c: Fârisî.

174 b, c: ihtiyâr.

175 b: لالى اليه تحشرون. Âl-i 'Imrân 3/158.

176 b: deyû.

177 b: med'ûda.

178 c - ve.

179 c: ke'enne.

180 b: 'akibleyâ.

181 b: ni'met de.

182 b: لام ابتداء مع الإبتداء قد مع الفعل ان مع الاسم.

183 c: 'an.

184 c: değil.

185 c: evvel^{en}.

186 a sayfa kenarında: اي فكان قد زالت

187 b + kıyâs.

188 b: Hâşîye'sinde.

189 b - dahî.

190 c: ke'enne.

191 b, c + سبحانه و تعالى.

192 c: buyûb.

193 a, c sayfa kenarında: Na'im-i âhîret-i celîleyi i'tâ emâreti nedir yâ rab deyû fahr-i kâ'inât 'aleyhi's-selâm su'âl eyleye de¹⁹³ المعالم بجدك ola.

cümle-¹⁹⁴ maḳablinden faşl t̄arîkiyle **الم يبدك يتيماً فاوى** buyurmuştur. Hemzede istifhâm-ı taḳrîrî olup mekândan münezzeh mütekellim ile muḥâtab¹⁹⁵ beyninde ma'lûm-i ma'hûd olan emri muḥâtaba taḳrîr ettirmek maḳşûd olup ḥaḳîkatte taleb-i fehm ma'nâsınca istifhâm-ı ḥaḳîkî maḳşûd değildir. Zira taleb-i fehm Cenâb-ı Ḥaḳḳ'a eşyânın 'âḳîbetine 'adem-i 'ilmi muḳteddîdir. Ânınçûn ḥaḳîkat¹⁹⁶ istifhâm¹⁹⁷ Allah¹⁹⁸ ḥaḳḳında muḥâldir. **يوجد** 'linin maşdarı olan **وجود** un fiḳdân-ı lâzım müteḳaddemi olup¹⁹⁹ Allah²⁰⁰ ḥaḳḳında muḥâl ve cehl²⁰¹ icâb ettiğinden lâzımı maḳşûd olup²⁰² vücûda da 'ilm lâzım gelmenin zıkr-i melzûm²⁰³ irâde-'i lâzım mecâz-ı mürsel tebe'î olarak **الم يبدك**, **الم يعلمك** ma'nâsına olup **يتيماً**²⁰⁴ mef'ûl-i şânî²⁰⁵ olmuştur ve o insanın yetim de babası olmayan olup sâ'ir ḥayvânâtın yetimi anası olmayandır deyû 'İşâm tefsîrinde taşriḥ eder. **فأوا** da **فأوا** 'kîbiye olup **أوا** da ḍamm ma'nâsına olmasın²⁰⁶ Ebu'l-Leys ve Medârik şâḥibi ve sâ'ir müfessirîn taşriḥ ederler. **أوا**'nın²⁰⁷ da mef'ûlü zuhûruna binâ'^{en} ḥazf olunmuştur ki ol faḥr-i kâ'inât²⁰⁸ efendimizin 'amûceleri²⁰⁹ Ebû Tâlib'tir ki me'ûnetini iltizâm ve muḥabbet-i tâm ile Mevlâ²¹⁰ kendiyeye ḥâdim kıldı. Yâḥûd vücûd-i muşâdefet ma'nâsına ola. Lâkin muşâdefet amelde münderic olmayan şeye füc'et^{en} işâbet ma'nâsına olmağın Allah zü'l-Celâl ḥaḳḳında muḥâl olmağın²¹¹ mecâzen muşâdefet ta'alluḳ-i 'ilm ma'nâsına maḥmûldür²¹² deyû Şihâb taşriḥ eder. Mütercim faḳîr derim ki zîrâ muşâdefet ma'nâ-yı maşdarîdir, emr-i i'tibârîdir. Şıfat-ı ḥaḳîkiyye olan 'ilmle tefsîri câ'iz değildir. Ânınçûn emr-i i'tibârî 'aḳlî olan ta'alluḳ-i 'ilm ile tevcîh ve te'vîl olunmuştur. Şıfat-ı 'ilme ta'alluḳ lâzım gelmeyen mecâz müteferri' 'ale'l mecâz olarak ikinci mertebede ta'alluḳ-i 'ilm ma'nâsı ḳaşd olundu. Ta'alluḳ-i lâ yezâl olarak bu şûrette fi'l-i lâzım olmağın²¹³ **يتيماً**²¹⁴ kâf ḥiṭâbdan²¹⁵ ḥâl olmuştur. **اعلم**²¹⁶ . Naẓm-ı celîlin ma'nâ-yı münîfi **الم يبدك** ḥabîbim resûlüm Rabb'in seni bilmedi²¹⁷ mi? Ne bilmedi mi? **يتيماً**²¹⁸ yetim bilmedi mi? Yani yetim²¹⁹ bildi de **فاوى** der- 'aḳab Rabbin seni 'ammin Ebû Tâlib'e me'ûnetini iltizâm-ı muḥabbet-i tâme ile ḍamm edip

194 b: cümleyi.

195 b: muḥâtab.

196 b: ḥaḳîkatine; c: ḥaḳîk.

197 b + ḥaḳret-i.

198 b + zü'l-Celâl.

199 b + cenâb-ı.

200 b + zü'l-Celâl.

201 b: cehle.

202 b - olup.

203 b + ve.

204 b - de.

205 b: şânîsi.

206 c: olmasını.

207 b: **أوا**'nın.

208 b + 'aleyhi ekmeleş-salavât.

209 b: 'ammisi.

210 b + -yü müte'âl.

211 b - Allah zü'l-Celâl ḥaḳḳında muḥâl olmağın.

212 a, c sayfa kenarında: Muşâdefetin de kelâm Beydâvî'de 'ilme muḳâbil zıkr olunması, 'ilmin lâ yezâlde te'alluḳu ma'nâsına maḥmûl olmasına ḳarînedir.

213 b: olmağla.

214 b - **يتيماً**.

215 c: ḥiṭâbdan.

216 b, c + **سبحانه و تعالی**.

217 c: bildi.

218 c - mi.

219 c - yetim.

onu sana hâdim kıldı demektir. Yâhûd sen yetim olduğun hâlde Rabb'inin sana 'ilmi²²⁰ ta'alluk etmedi mi ya'nî etti de der-'aḳab seni 'ammin Ebû Tâlib'e ḳamm eyledi demektir. اعلم²²¹ الله. Faḳr-i kâ'inât 'aleyhi ekmel-i't-taḫiyât²²² haşretleri²²³ vâlideleri Emîne ḫâtunun rahmine düşecek Kureş'in her bir ḫayvânâtı حَمَلٌ بِالرَّسُولِ اللَّيْلَةَ²²⁴ deyû tekellüm edip vâlideleri dârında meşy edecek taht-ı ḳademindeki aḫcâr kendiyeye telbiye edip taşra çıkdıkda ḡamâme-'i nûr kendi²²⁵ istiżlâl edip tuiyûr-i semâ yemînen²²⁶ yesâr^{en} ber-cevvi semâdan üzerine nüzûl edip bir bi'rde²²⁷ istiḳâ murâd ettikde fem-i bi're şü cûş-u ḫurûş²²⁸ ederdi deyû Üchûri²²⁹, 'Irâḳî'nin Siyeru Elfiyye'si şerḫinde²³⁰ ve Ecnâru'd-Düvel'de²³¹ mezkûrdur. Vâlidelerinin rahminde altı aylık iken pederleri Abdullah yirmi beş yaşında fevt olup dünyaya teşriflerinde evvel kelâmı²³² **Celâlü Rabbi'r-Rafi'** olup âḫir kelâmı da yine budur deyû Üchûri²³³ taşriḫ eder. Vâlideleri üç gün emzirip ba'de dört ây 'ammüsü²³⁴ Ebû Leheb'in mu'taḳası olan Süveybe²³⁵ câriye emzirip ba'de ḳabile-'i²³⁶ Benî Sa'd'dan Ḥâlîme Ḥâtun'a²³⁷ ücretle emzirmeye verdiler. Altı yaşında iken vâlideleri²³⁸ fevt olup dedesi²³⁹ 'Abdulmutṭalib yanına alıp sekiz yaşına vardıkda 'Abdulmutṭalib de fevt olup²⁴⁰ 'ammüleri²⁴¹ Ebû Tâlib yanına alıp²⁴² ḡâyet-i muḫabbet ve nihâyet-i ri'âyet²⁴³ ile terbiye ederdi. Mir'ât-ı Kâ'inât şâḫibi beyân eder: Melik-i Mûte'âl'dan ricâ ve niyâz²⁴⁴ ederim ki zülâl-i şefâ'atlerinden bu fakîr-i ḫaḳîr pür-ḳuşûru²⁴⁵ ḫırmân üzere ḳılmaya âmîn bi-ḫurmeti يس و طه.

Bundan sonra²⁴⁶ vâcibu'l-vücûd²⁴⁷ fâidü'l-ḫayr ve'l-cûd olan²⁴⁸ zü'l-celâl²⁴⁹ ettiḡi ni'am-ı mâḫiyeleri iḫtâr²⁵⁰ ile [20b] ve ni'am-ı uhreviyye-i celîle-'i i'tâda resûlünün ḳalb-i şerîfini münşe-

220 c: 'ilm.

221 b, c + سبحانه و تعالى.

222 b + efendimiz.

223 b, c: ḫaḫretleri.

224 c: حَمَلٌ بِالرَّسُولِ اللَّيْلَةَ "Resûl'e bu gece hamile kalındı./Resûl bu gece ana rahmine düşürüldü."

225 b: kendiyeye; c: kendiyi.

226 b + ve.

227 b: bi'rden.

228 b: ḫûş-u hurûş.

229 c: Cehverî.

230 b, c + beyân eder.

231 b, c: Aḫbâru'd-Düvel'de.

232 b - kelâmı.

233 c: Cehverî.

234 c: 'ammisi.

235 b + nâm.

236 b: ḳabile.

237 c: Ḥâtun.

238 b + daḫî; c + de.

239 b: dede.

240 b + olmaḡla.

241 b: 'ammileri; c: 'ammileri.

242 c - alıp.

243 c: raḡbet.

244 b: niyâr.

245 c: ḳuşû.

246 b + cenâb-ı.

247 b + ve.

248 b + Allah.

249 b + iḫsân; c - zü'l-Celâl.

250 b: iḫtâr.

riḥ²⁵¹ ve muṭma'in ni'am-ı uhreviyyeyi ihsânını te'yîden **فهدى** **ووجدك ضالا** buyurdu deyû Ḥalḥâlî Ḥâşiye'de bu vech üzere rabṭ eder. Nazm-ı celîlin ma'nâ-yı laṭîfi **ووجدك** ḥabîbim resûlüm Rabb'in seni bildi. Ne bildi? **ضالا** ḥikemi ve aḥkâm-ı ilâhiyyelere²⁵² 'ilm-i şerîfini nâ'il olmaz bildi de **فهدى**²⁵³ vahy-i ilhâmla²⁵⁴ ve nazar-ı istidlâli sana tevfiḳ ile sana ḥikem ve aḥkâmî²⁵⁵ ta'lîm eyledi demektir. **ما كنت تدري مالكتاب ولا الايمان و [ان كنت من قبله** Nitekim kelâm-ı kâdiminde **كما في البيضاوى**. Nitekim kelâm-ı kâdiminde **ما كنت تدري مالكتاب ولا الايمان و [ان كنت من قبله** **كلمة** kelâm-ı şerifleri²⁵⁶ iş bu tefsîr-i Beyḍâvî'yi te'yîd ederler. **فوجد** li **كما سبق علم** ma'nasında mecâz-ı mürsel tebe'î olup **ضال**de lügatta fâkidi't-ṭarîḳ ma'nasına olup âna 'adem-i idrâk lâzım gelmeğin **ضالا** ism-i fâ'ilinde de yine mecâz-ı mürsel tebe'î olup gayr-ı müdrîk ma'nasına ola. Hüsn-i ta'biri ḥikem-i aḥkâm-ı 'ilm resûlun 'adem-i neylidir. Kelâm-ı Beyḍâvî'de **حكمة**, **حکم**'in cem'i i'tikâdiyyât²⁵⁷ maḳşûd olup **حکم**'in cem'i olan **احكام**'dan da 'ameliyyât maḳşûd olmak enseb olup **فهدى** zeylinde de leff-ü neşr ma'kûs olup vahy-i ilhâm²⁵⁸ aḥkâma nâzır ve istidlâle tevfiḳde **حکم**'e nâzır ola. **اعلم** **الله سبحانه و تعالى**. Ḥâdimî merḥûm Ḥâşiye'de **حکم**den şerâyi'î sâlife, aḥkâmdan da²⁵⁹ şerî'at-i Muḥammediyye maḳşûddur deyip²⁶⁰ şerî'at-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâm ve gayruhû ile **قable**'n-nübüvvet-i faḥr-i kâ'inâtın ilmi ile su'âle **قavli**-i eṣaḥḥ üzere şerâyi'î sâlifeden biriyle amel etmedi deyû cevaba da ḥâcet yoktur. Ammâ Ḥâdimî merḥûm aḥkâm-ı 'ameliyye ve i'tikâdiyyeden e'amm ve ḥakîkatde²⁶¹ **قور**'ân-ı Kerîm 'ameliyyâta ve i'tikâdiyyâta şâmil olması zâhirdir der ise cevabında **حکم**'den 'ulûm-i nâfi'a'-i ḥaḳḳa maḳşûddur deyû Şihâb'ın taşriḥi **حکم**'den 'aḳâyid-i ḥaḳḳa maḳşûd olmağı müş'irdir ve hem **حاشا**²⁶² muḳâbil zikr olunan 'ammından mâverâ' **حاشا**²⁶³ maḳşûd olup aḥkâmın 'umûmî ḥikemden muḡnâ deḡildir deyû cevap verilmek mümkündür. **والله الهادي و عليه** **الإعتمادى** Me'âlim ve gayriler **ضالا** me'âlim-i nübüvveti ve şerâyi'î aḥkâmdan gâfil bildi ma'nasını da²⁶⁴ verdiler. **الله اعلم بمراده و اسرار كتابه**. Yâḥud **ضالا** ḥakîkatine maḥmûl ola ma'nâ-yı münîf-i **ووجدك ضالا** ḥabîbim²⁶⁵ Rabb'in seni idlâl-i İblîs ile ṭarîḳ-i Şâm'da fâkidi't-ṭarîḳ bildi de **فهدى**der- 'aḳab irsâl-i Cibrîl-i Emîn ile seni kafîleye redd-i²⁶⁶ 'amminden fiḳdânını izâle eyledi demek ola. ²⁶⁷ Yâḥud ṭarîḳ-i Mekke'de Rabb'in seni fâkidi't-ṭarîḳ bildi de **فهدى**²⁶⁸ Ḥalîme es-Sa'diyye vasıtasıyla seni ceddin 'Abdülmuṭṭalib'e red ve 'Abdülmuṭṭalib'den fiḳdânını izâle eyledi demek ola. Fiḳdân-ı evvel faḥr-i kâ'inât **الله صلى**²⁶⁹ **عليه و سلم**²⁷⁰ ḥaşretlerini²⁷¹ 'ammisi Ebû Ṭalîb ḥaḍreti

251 c: münşerih.

252 b + ilâhiyyeleri.

253 b + der-'aḳab.

254 b: vahy ve ilhâm ile.

255 c: aḥkâm.

256 eṣ-Şûrâ 42/52.

257 b: i'tikâdiyyet.

258 b: vahy ve ilhâm.

259 b - da.

260 b: deyû.

261 b: ḥakîkatinden.

262 b: ḥâşşa.

263 b: ḥâşş.

264 b: ma'nasına.

265 b + resûlüm.

266 b: redd ve.

267 b + ve.

268 b + der-'aḳab.

269 b + تعالى.

270 b + efendimiz.

271 b: ḥaḍretleri.

Hadice-i kübrâ rağiyallahu ²⁷² ‘anhâ²⁷³ hâdretlerinin²⁷⁴ gulâmı olan Meysere kafilesiyle Şâm-ı şerife giderken gece leyle-’i zulmâda fahr-i kâ’inât ²⁷⁵ nâ’im oldukda İblis, ‘aleyî’l-la’net, nâkasının zimâmından tutup kafileden] ²⁷⁶ taşra çıkarıp fâkidi ‘t-çarîk kıldıkda Cenâb-ı Hakk Cibril Emîn’i²⁷⁷ irsâl edip bir nefha ile İblis’i diyâr-ı Habeş’e ilkâ edip fahr-i kâ’inât ²⁷⁸ efendimizi kâfileye işâl eyledi deyû Şeyhzâde beyân eder. Fikdân-ı şânî Halîme hâtun efendimizi sütün kesti ²⁷⁹ dedeleri ‘Abdulmuttalib’e götürmek için bâb-ı Mekke’ye vad’ ettikde bâb-ı Mekke’de çarîk-i dâr-i ‘Abdulmuttalib’de fâkid oldular deyû Şihâb ve Sa’dî Hâşîye’si hâmişinde zıkr ederler.

فاغنى der-
‘akab mal ile bilâ meyl seni ğani²⁸⁰ kıldı. Bu ma’nâ-yı münîfi ekşer müfessirîn ve Hâdimî merhûm Hâşîye’de tercih edip Beydâvî merhûmun عيال إذا kaydı ğayr-i lâzim olmasın²⁸¹ beyân eder²⁸².

Bundan sonra ²⁸³ zü’l-Celâl ve’l-Kemâl habîbine imtinân-ı selâse muķâbilinde [21a] leff-ü neşr müşevveş olmak üzere tekâlîf-i selâşeden her birerleriyle habîbine teklîfen²⁸⁴ فاما اليتيم فلا تقهر ²⁸⁵ mâ-sebaķ üzere²⁸⁵ tefrî’ buyurmuştur. Naẓm-ı celîlin ma’nâ-yı münîfi فاما اليتيم ²⁸⁶ ammâ habîbim²⁸⁶ her bir her bir²⁸⁷ yetime تقهر ²⁸⁸ hâl-i yetîmiyyet²⁸⁸ ki mülâhaza eylesen malına ğâlib olma ve tezlîl etme te’atfuf eyle habîbim demek fâ-’i ’ûlâ tefrî’iyye, کما kelimesi de mücerred mağmûn cümleyi te’kid için getirilip تقهر ²⁸⁹ لا تقهر ²⁹⁰ ihtisâren²⁹⁰ hâzif olunup اما ²⁹¹ maķâmına kâim oldukda âletey-i şartın²⁹¹ ictimâ’ı kerîh olduğundan fâ-i şânîye cezâdan²⁹² cüz-i²⁹³ ahîre te’hîr olunmuştur²⁹⁴. Mağmûn cümle delîl ile müşbet menzilindedir. Zirâ ²⁹⁵ اما زيد ²⁹⁶ زيدا ²⁹⁷ منطلق ²⁹⁸ beyninde fark ma’lûmdur ve fâ-i şânîyye-i cezâ’iyyenin de mâ ba’dî, mâ ķabli olan yetîmde naşb ‘ameline fâ mâni’ deĝildir. Fi’lin ondan ğayrı manşûbu olmayacak, fi’lin mef’ûlün bihi muķaddeminde naşb ‘ameline ²⁹⁵ mâni’ deĝildir deyû Şeyhzâde²⁹⁶ taşrîh²⁹⁷ ve iş bu âyet-i kerîme ile temşîl eder. Şâhib-i Me’âlim Ebû Hüreyre rağiyallahu ‘anhdan bir hâdis-i hümâyun bu maķamda

272 b + te’âlâ.

273 b: ‘anhü’nün.

274 b: hâdretlerinin.

275 b + ‘aleyhi’s-selâm.

276 Köşeli parantez içerisindeki kısmın bulunduğu varak c nüshasında eksiktir.

277 c: Emîn.

278 b + ‘aleyhi ekmeli’t-tahîyyât.

279 c + de.

280 c: ğinâ.

281 c: olmasını.

282 c: ederler.

283 b + Hâdret-i Allah.

284 b: teklîf.

285 c - üzere.

286 c - ammâ habîbim.

287 b, c - her bir.

288 c: yetîm.

289 “Her ne olursa olsun yetime kötü davranışta bulunma.”

290 b: ihtisâren.

291 b: şartın.

292 b: cerâdan.

293 c: cezâ-’i.

294 c: olunmuş.

295 c + fâ.

296 c: Şeyh Rıdâ.

297 c + etmiştir.

خير بيت 298 se'âdet ile buyurmuşlar²⁹⁹ ki خیر بیت فی المسلمین بیت فیہ یتیم بحسن الیہ و شر بیت فیہ یتیم بساءالیہ ثم قال ای اشار باصبعیہ انا و کافل الیتیم فی الجنة هكذا³⁰⁰. یشیر باصبعی السبابة والوسطی³⁰¹ وهو

Ammâ ḥabîbim resûlüm her bir her bir³⁰² sâ'ili فلا تنهر³⁰³ ḥâl-i faqrını mülâḥaza ile sen zecr etme def-'i 'anîf ile def' etme teraḥḥum eyle demek ola³⁰⁴. Zirâ sâ'ilin ya istediklerin³⁰⁴ vermeli yâḥûd redd-i cemîl ile redd etmelidir. Gûyâ ḥabîbim resûlüm sana olan ni'am-ı³⁰⁵ ilâhiyyeyi nisyân ile def'³⁰⁶ etme demek ola deyû Şihâb merḥûm³⁰⁷ beyân eder. Yine Şihâb³⁰⁸ sâ'ilden sâ'il-i mâl maqşûd değildir. Zirâ efendimiz³⁰⁹ ma'denül-keremdir. Sâ'ilden malı men'inde mutaşavver değildir. Belki sâ'il-i 'ilm maqşûddur. Âyinde نهر³¹⁰ sâ'ilin³¹¹ su'âlinin cevâbında vahy-i ilâhîye³¹² intizâra mebnîdir deyû taşriḥ eder meşâyih̄tan İbrâhim bin Edhem haşretleri³¹³ نعم القوم السؤال يحملون زادنا الى الآخرة³¹⁴ buyurmuştur.

Ammâ ḥabîbim sen Rabb'inin her bir her bir ni'metini فحدث³¹⁵ sen onlara şükr eyle demek ola yâḥûd Rabb'inin sana iḥsân ettiği ni'met-i nübüvveti ve Qur'ân'ı³¹⁶ ve aḥkâm-ı Qur'ân'ı nâsa teblîğ eyle demek ola. Ma'nâ-yı evvelde idâfet istiğrâkı, şânide idâfet 'ahdîdir. ³¹⁷الله واما بنعمة ربك اعلم. Tekâlif-i şelâşede evvel evvele şânî şâlişe şâliş de şânîye nâzır olmuştur. Şâlis ki واما بنعمة ربك kelâm-ı şerîfi niçin şânî üzerine taqđim olunup leff-ü neşr müretteb üslûbu³¹⁸ ihtiyâr³¹⁹ olunmadı te'hîre nükte fevâşilâya³²⁰ murâ'ât ve ednâdan şükr-i³²¹ a'lâya teraḥḥi ve taḥliye³²² ba'de't-

298 b: şallallâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem efendimiz.

299 c: buyurmuşlardır.

300 c - هو.

301 "Müslümanlar içinde en hayırlı ev, kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de, kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Ben ve yetime bakan kimse, Cennet'te şu iki parmak gibiyiz." (Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1412/1991), 8/457-458. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Edeb", 6.)

302 c - her bir.

303 b: demektir.

304 b, c: istediklerini.

305 c: na'im-i.

306 c - ile def'.

307 c - merḥûm.

308 c + merḥûm.

309 b + 'aleyî's-şalâtü ve's-selâm.

310 b: âyette nehy.

311 b - sâ'ilin.

312 c: ilâhîyi.

313 b, c: haşretleri.

314 "Dilenciler ne iyi kimselerdir! Onlar bizim azığımızı âhirete taşırlar." Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Qur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 22/349; Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf e ş-Şe'âlibî, *el-Cevâhirü'l-ḥisân fî tefsiri'l-Qur'ân*, thk. Alî Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 5/603; İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûḥi'l-Beyân*, thk. Ahmed 'İzzü 'Înâye (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 10/549.

315 c: kırâ'eti.

316 b + Kerîm'i.

317 b + سبحانه c + تعالى.

318 b - üslûbu.

319 b, c: ihtiyâr.

320 b, c: fevâşil-ı âyet.

321 c - şükr-i.

322 b: taḥliye.

taḥliye³²³ olmasına îmâdır deyû Sa'dî merḥûm beyân eder. Cenâb-ı Hakk عن العالمين hukûk-
i³²⁴ 'ibâdın şânına i'tinâ taḥdîmi nüktesin Şihâb merḥûm Hâşiye'de terciḥ eder. Tekâlîf-i şelâşede
devâm maḳşûd olmaḳ da câ'izdir.³²⁵ Ne kadar muḥaşşiler³²⁶ taşriḥ etmediler ise de الله³²⁷ اعلم بمراده
و اسرار كتابه يا رب العالمين و يا اكرم الاكرمين

İş bu kelâm-ı şerîf ki 'âcizâne^{328 329} kâşîrâne³³⁰ hizmet³³¹ şu 'â-i şemsde nümâyân olan zerre-
lerden de eḳalldır. Lâkin sen ğafûrsun rahîmsin feyyâd-ı mutlakşın. Deryâ-yı rahîmetinden leyl^{en} ve
nehâr^{en} me'mûl müdür ki nice zaman bâb-ı şerî'atinde ḥâdim-i ihtiyâr^{332 333} bî tâb bî³³⁴ tuvân³³⁵
ġarîḳ-i baḥr-i 'işyân İbrâhîm ḳuluna âḥîr nefeste kemâl-i îmân lütf ve iḥsân buyurup nâr-ı cehen-
nemden ḳulunu³³⁶ âzâd dilşâd buyurman üzere zannım mün'akîd ve şâbittir. سبحان ربك رب العزة عما
في يوم السبت في وقت الضحى 20 Cemâziyelevvel 1235 يصفون و سلام على المرسلين و الحمد لله رب العالمين
في مدرسة ملك غازي

Sonuç

Gözübüyükzâde'nin Duḥâ sûresi tefsiri, cümle yapısı olarak Türkiye Türkçesi özel-
liklerine sahiptir. Bununla birlikte içerikte dil ve belâgat ilimlerine dair terimlerin oldukça
yoğun bir şekilde kullanılmış olması, yapılan izahların anlaşılması için bu ilimlere dair bilgi
alt yapısının olmasını gerektirmektedir. Müellifin müderris olması ve tefsirin mukaddime
kısımında bu eserin bazı öğrencilerin talebi üzerine kaleme alındığının belirtilmesinden hare-
ketle bu eserin halka yönelik değil, öğrencilere okutulmak üzere telif edildiği sonucu çıkarı-
labılır.

Eserin kısa mukaddimesi hamdele ve salvele ile başlamakta, eser sahibinin kendisini
tanıtması ve eseri yazma sebebini ifade etmesinden sonra dua cümlesi ile sona ermektedir.
Tefsir yapılırken sûrede yer alan lafızlar genellikle tek tek ele alınarak açıklanmıştır. Âyetler-
de yer alan lafızların meâl sadedinde kısa bir izahından sonra yapılan açıklamalar ekseriyetle
lafızların dilbilgisi ve belagat ilmi açısından tahlilini içermekte, âyetlerde verilmek istenilen
mesaja dair açıklamalar ya çok kısa bir şekilde yapılmakta ya da çoğu zaman hiç yapılmam-
maktadır. Bundan dolayı eser, metin çözümlemesi ağırlıklı dilbilimsel tefsir olarak nitelene-
bilir.

323 c: ba'de't-taḥliye.

324 b: ḥaḳdan.

325 b + her.

326 b: Zemahşerîler.

327 b + سبحانه و تعالى.

328 c: 'âcizân.

329 b + ve.

330 c: kâşîrân.

331 b: hizmet.

332 b, c: ihtiyâr.

333 b + ve.

334 b: ve.

335 b + ve.

336 b: ḳuluna.

337 تمت بعون + c; قد تمت تفسير سورة شريفه ق و سورة و الليل و سورة والضحي من يد الضعف الكتاب الحقيير المعترف بالعجز و التقصير +
الله الملك المنان ١٢٩٧

Müellif eserin içerisinde yararlandığı kaynaklara bazen eser sahibini bazen de eserin ismini zikrederek atıfta bulunmuştur. Bu kaynaklardan dördünü Beyḍâvî'ye ait *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* isimli tefsir ve bu tefsire yazılmış hâşiyelerin oluşturması, mezkûr tefsirin yazıldığı dönemden itibaren uzun bir süre Anadolu coğrafyasında etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Hâtimede müellif tarafından eserin duḥâ vakti tamamladığının belirtilmesi de hoş bir nükte olarak dikkat çekmektedir.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Nurullah DENİZER

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abay, Muhammet. Osmanlı Dönemi Müfessirleri. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. Riyad: Dâru Tayyibe, 1412/1991.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. sad. Abdulaziz Hatip. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûhî'l-Beyân*. Thk. Ahmed 'İzzû 'Înâye. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ezdî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Râid b. Sabrî İbn Ebî Alefe. Riyad: Dâru'l-Hağâre, 2015.
- Gözübüyük, İbrahim Nesimi. "Gözübüyükzâde İbrahim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/160-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Günay, İlhami. *Başlangıcından Günümüze Kur'an'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1999.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Öztürk, Mustafa. *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Se'âlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâbirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'an*. Thk. Alî Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Şirketü ve Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbü nüszûli'l-Kur'an*. Thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.